

(до, під час й після проведення), огляду (під час проведення), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи та зняття інформації з електронних інформаційних систем (до та після проведення).

Список використаних джерел:

1. Яремчук В.О. Правова регламентація участі спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій. Теорія та практика судової експертизи і криминології. 2014. Вип. 14. С. 112–120.
2. Лазебний А.М. Залучення спеціаліста для проведення окремих слідчих розшукових дій. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2014. № 2(65). С. 187–193.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Голос України. 2012. № 90–91. 19 трав.
4. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 3 листопада 2015 р. № 1339. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.
5. Поляруш А. Участь спеціаліста в огляді місця події за злочинами, пов'язаними з незаконним обігом піддакцизних товарів. Підприємство, господарство і право. 2017. № 3/2017. С. 272–275.
6. Щербаковський М. Г., Чернець М. Г. Особливості залучення спеціаліста до участі у кримінальному провадженні. Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криминології на сучасному етапі. Х., 2012. С. 405–406.
7. Чигрина Г. Електронні документи: залучення спеціаліста до збирання та використання під час кримінального провадження. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2017. № 3(25). С. 134–137.

УДК 343.378

**ЦВІРКУН Н.Ю.,
СЕКОВОЙ О.Д.**

ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИНІВ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ

У статті було окреслено суспільну небезпечність злочинів на ґрунті ненависті як найбільш небезпечний прояв нетерпимості та дискримінації. З огляду на стійку тенденцію до збільшення проявів ксенофобії та злочинів із мотивів упередження, нині можна констатувати неналежне реагування державних інститутів на проблему нетерпимості. Це залишається головним джерелом небезпеки в умовах зростаючої багатоманітності як для України, так і для світової спільноти загалом.

Ключові слова: злочини на ґрунті ненависті, мотиви упередження, нетерпимість, расизм, гомофобія, ксенофобія.

В статье была обозначена общественная опасность преступлений на почве ненависти как наиболее опасное проявление нетерпимости и дискриминации. Учитывая устойчивую тенденцию к увеличению проявления ксенофобии и преступлений по мотивам предубеждения, на сегодняшний день можно констатировать ненадлежащее реагирование государственных институтов на проблему не-

© ЦВІРКУН Н.Ю. – кандидат юридичних наук, викладач кафедри кримінального права і криминології факультету № 1 (Харківський національний університет внутрішніх справ)

© СЕКОВОЙ О.Д. – адвокат, асистент кафедри безпеки життєдіяльності та права (Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка)

терпимости. Это остается главным источником опасности в условиях растущего многообразия как для Украины, так и для мирового сообщества в целом.

Ключевые слова: преступления на почве ненависти, мотивы предубеждения, нетерпимость, расизм, гомофобия, ксенофобия.

The article identified the social danger of hate crimes as the most dangerous manifestation of intolerance and discrimination. Given the steady tendency to increase the manifestations of xenophobia and crimes on the grounds of prejudice, today we can state the inadequate response of state institutions to the problem of intolerance. This remains the main source of danger in the context of growing diversity for both Ukraine and the world community as a whole.

Key words: hate crimes, prejudice motives, intolerance, racism, homophobia, xenophobia.

Вступ. В Україні, яка ще з початку 90-х років задекларувала процес демократичних перетворень, як і в багатьох країнах Європейського Союзу, люди стають жертвами насильства через колір шкіри, приналежність до певної етнічної, релігійної чи сексуальної групи. Цей вид насильства має принизливий, антисемітський, розпалюючий ненависть характер, демонструє ворожість до іноземців та правий екстремізм.

Тема злочинів, вчинених на ґрунті ненависті, є новою для вітчизняного наукового дослідження порівняно з аналогічними дослідженнями у західноєвропейських країнах та США. Це, насамперед, пов'язано з історико-культурним контекстом та практичною значущістю проблеми. Однак суттєва різниця в історичних коренях, масштабах, формах прояву та реакції держави і громадськості на це явище не дає змоги беззастережно переймати досвід розвинених країн. Є потреба у переосмисленні наявних надбань світового співтовариства у цій галузі та відданні переваги власне місцевому аналізу проблеми відповідно до сучасних реалій і специфіки саме пострадянських країн.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз «злочинів на ґрунті ненависті», а також особливостей проблем виявлення цих негативних соціальних явищ.

Результати дослідження. Принцип рівності прав завжди вважався основоположним принципом демократичної держави та, як правило, є закріпленим конституцією держави. Ст. 21 Конституції України твердить: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи є невідчужуваними і непорушними». Як зазначається у ст. 24 Основного Закону, «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [1].

Злочини на ґрунті ненависті заперечують людську гідність, індивідуальність жертви і посягають на принцип, відповідно до якого законом гарантується кожному право на рівний захист. Поняття злочину на ґрунті ненависті сягає корінням у кілька дисциплін, включаючи історію, соціологію, кримінологію, а також перебуває під впливом національного досвіду та прагнення світової спільноти виявити та систематизувати загальні риси таких злочинів. З юридичної точки зору, особливу увагу треба приділяти кримінальному праву, але превентивні заходи та механізми їх впровадження стосуються феномена злочинності на ґрунті ненависті саме з точки зору соціології [2].

У загальному значенні «злочини на ґрунті ненависті» (англ. hate crime) – це злочини, в яких жертва, об'єкт чи ціль злочину були обрані за ознакою їх реальної чи уявної належності до певної групи, зв'язку з нею (група може бути заснована на будь-яких соціально-релевантних ознаках чи характеристиках, що властиві її членам: раса, національність, релігія, мова, сексуальна орієнтація, фізична чи розумова неповноцінність, стать, інше розрізнення). Своєю чергою, злочини цієї групи виявляються у найрізноманітнішому спектрі дій: від вербальних закликів, спрямованих на розпалювання ворожнечі та ненависті, приниження честі та гідності, до насильницьких дій, включаючи пошкодження майна та вбивство [3].

Таким чином, злочини на ґрунті ненависті можуть відрізнятися елементами складу: суб'єктом та об'єктом посягань, проявом злочинних дій та їх наслідками, способами та засобами вчинення протиправних дій, структурою загалом, але об'єднуються у групу «злочини на ґрунті ненависті» саме завдяки мотиву – ненависті, упередження, неприязні, нетерпимості до людей як реальних чи уявних членів відповідної групи.

Злочини на ґрунті ненависті є екстремальною формою упередженого ставлення, оскільки жертва зазнає нападу через свою приналежність до певної групи. Мотиви упередження означають упереджене ставлення правопорушника до жертви через специфічну ознаку, яка уособлює глибоку та фундаментальну частину спільної ідентичності певної групи (расу, етнічну приналежність, національність, мову, релігію, сексуальну орієнтацію, стать, тощо). Отже, злочин на ґрунті ненависті складається з двох окремих елементів, а саме: діяння, що містить склад злочину, передбаченого чинним кримінальним законодавством та упередженого ставлення, яким керується суб'єкт під час скоєння злочину.

Тим самим злочинець прагне принизити честь і гідність певної нації, раси або конфесії, продемонструвати свою перевагу або неповноцінність іншої особи. Зміст аналізованого мотиву може полягати також у прагненні спровокувати расову, національну чи релігійну ворожнечу, тобто викликати загострення міжнаціональних відносин, масові заворушення тощо. Це можуть бути й помста потерпілому за незгоду підтримати расову, національну, релігійну, гендерну дискримінацію чи гомофобію тощо [4].

Кримінальним кодексом України у ст. 161 встановлено відповідальність за вчинення порушення рівноправності громадян, а саме: умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Але, на жаль, вказану статтю називають «статтею-привидом», оскільки у КК України вона є, але її практичне застосування є рідкісним явищем. Видається, що ст. 161 КК України, з огляду на свою розмиту диспозицію та специфіку застосування, просто не може забезпечити абсолютний захист рівноправності громадян. Санкції у справах за ст. 161 КК України рідко застосовуються судами і, як правило, справа або не доходить до судового розгляду взагалі, або ж кваліфікація змінюється на іншу статтю. Якщо є ознаки інших злочинів, то дії винних найчастіше кваліфікують за статтями, які не передбачають мотиву упередження (наприклад як хуліганство). Це навряд чи виправдовує інколи пасивну позицію правоохоронної системи, яка не використовує інші можливі важелі впливу на ситуацію – наприклад, ст. 67 КК України, яка кваліфікує вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату як обставину, що обтяжує покарання.

Так, застосування вимог ст. 67 КК України при очевидності мотивів ворожнечі дає змогу слідчому додатково кваліфікувати будь-яке злочинне діяння, передбачене КК України: від хуліганства й нанесення тілесних ушкоджень до знищення майна, осквернення релігійних святинь чи наруги над могилою. Однак у правозастосовчій системі така практика не поширена, що, з одного боку, пом'якшує покарання для злочинця, з іншого – зменшує статистичні дані щодо реальної кількості злочинів на ґрунті ненависті. Внесення змін до низки статей КК України в частині встановлення «мотиву ненависті» як кваліфікуючої ознаки (ст. ст. 115, 121, 122, 126, 127, 129, 300) не змінило ситуацію на краще. Проте, як показують дослідження, постраждали від злочинів на ґрунті ненависті відчувають більше негативних емоцій, ніж жертви інших злочинів. Бездіяльність або реакція, що принижує гідність жертви злочину на ґрунті ненависті, може завдати ще більшої шкоди вже травмованій людині. Така вторинна віктимізація може мати місце, зокрема, коли представники суспільства (правоохоронці, працівники соціальних служб, лікарі чи судді) заперечують або применшують серйозність скоєного злочину.

Стать, вік, психічні або фізичні вади, сексуальна орієнтація – це ознаки, які часто зазнають упереджене ставлення правопорушника до жертви через специфічну ознаку. На законодавчому рівні не прописана така захисна ознака, як сексуальна орієнтація, проте статистичні дані демонструють, що злочини на ґрунті ненависті проти лесбійок, геїв, бісексуалів і трансгендерних людей є серйозною проблемою. Якщо злочин був скоєний, наприклад, із гомофобних чи трансфобних мотивів, чинне українське законодавство не передбачає за нього суворіше покарання і, таким чином, не визнає його як «злочин ненависті».

Шкода, заподіяна у зв'язку зі скоєнням злочину на ґрунті ненависті, може бути значно більшою порівняно зі шкодою від злочинів, не викликаних упередженим ставленням, особливо для окремої людини, її найближчого оточення та суспільства загалом. Серйозніші наслідки є однією з ключових причин, чому злочини на ґрунті ненависті мають розглядатися окремо від схожих злочинів, які не були викликані упередженням.

Злочини на ґрунті ненависті часто залишають у жертви страх наступних нападів та ще більшого насильства. Цей страх викликаний відмовою сприймати особистість жертви, яка неявно присутня в злочинах на ґрунті ненависті. Крім цього, злочини на ґрунті ненависті посилають сигнал, що жертва не признається частиною суспільства, в якому живе. Таким чином, постраждалі можуть відчувати надзвичайну ізольованість, а також більший та триваліший страх порівняно з жертвами інших злочинів.

Отже, нагальною є потреба вдосконалення чинного законодавства у сфері протидії злочинам на ґрунті ненависті. Також досить гостро стоїть питання про нестачу систематизованої теоретико-методологічної основи для досліджень ксенофобії як соціального, а не індивідуально-психологічного явища, а, відповідно, і для аналізу феномена злочинності на її ґрунті, що передувє розробці практично значущих рекомендацій розкриття та розслідування «злочинів на ґрунті ненависті».

Саме тому не викликає сумнівів, що злочинність на ґрунті ненависті являє собою найбільш небезпечні прояви нетерпимості та дискримінації. Зважаючи на це, боротьба із ксенофобією та дискримінацією визнана невід'ємною частиною комплексної концепції безпеки, яку прийнято в ОБСЄ. Так, на 11-й зустрічі Ради міністрів країн-членів ОБСЄ, що пройшла у м. Маастріхті у грудні 2003 р., міністри закордонних справ 55 держав-учасниць підтвердили своє зобов'язання заохочувати толерантність і боротися з дискримінацією, в тому числі з проявами агресивного націоналізму, расизму, шовінізму, антисемітизму та іншими проявами ксенофобії та нетерпимості. Рішення щодо толерантності та недискримінації спонукає всі держави-учасниці збирати та зберігати достовірно зібрану інформацію та статистичні дані про злочини на ґрунті ненависті. На наступних конференціях у Берліні, Парижі, Брюсселі, окрім взятих раніше зобов'язань, держави-учасниці також зобов'язались робити таку інформацію доступною громадськості.

На жаль, ситуацію, що склалась в Україні, можна описати висловлюванням: «Злочини є – статистики немає». Це зумовлено низкою причин, які є взаємозалежними та перебувають у причинно-наслідковому зв'язку. По-перше, цей вид злочинності має високий ступінь латентності. Часто жертви самі не зацікавлені в оприлюдненні факту злочину (наприклад, нелегальне перебування на території країни, проблеми з реєстрацією, страх депортації чи помсти, небажання розголошення сексуальної орієнтації або фізичних вад). Інші жертви злочинів на ґрунті ненависті не заявляють про інцидент у правоохоронні органи з огляду на побоювання отримати недоброзичливу чи ворожу відповідь, наразитись на приниження, осуд чи сором внаслідок того, що вони стали жертвою. Ще одна причина пов'язана з переживаннями жертви з приводу того, що співробітники поліції не поставляться з необхідною увагою до їх заяви та не вживуть належних заходів щодо інциденту, зі зневірою у чесній системі правосуддя загалом.

Через відсутність комплексної та достовірної інформації щодо злочинів на ґрунті ненависті не можна якісно дослідити характер та масштаб явища, динаміку злочинності на ґрунті ненависті, регіони, де така злочинність набуває найбільшого розмаху, категорії осіб, що найчастіше зазнають протиправних посягань та за якими ознаками розрізнення, ефективність національного законодавства та правозастосовної практики відповідних інституцій, державні ініціативи, програми та політику, спрямовані на зниження злочинності на ґрунті ненависті. Відповідно, це унеможливило ефективну протидію поширенню явища ксенофобії в українському суспільстві.

Вкрай важливо, щоб під час фіксування «злочинів на ґрунті ненависті» співробітники поліції розуміли, чим відрізняються злочини на ґрунті ненависті від інших видів злочинів та усвідомлювали, що налагодження конструктивної взаємодії між правоохоронцями та жертвами злочинів такого виду суттєво впливає на їх бажання заявляти про злочин. Адже злочини на ґрунті ненависті мають такий самий руйнівний вплив на суспільство, сім'ю та друзів жертви, а також тих, хто поділяє із нею ознаки, що стали приводом для упередженого ставлення та ненависті, викликавши напад. Інші члени групи, проти якої спрямовано злочин на ґрунті ненависті, можуть не лише переживати через загрозу майбутніх нападів, а й зазнати такого самого психологічного впливу, як і сама жертва. Ці наслідки посилюються, якщо жертви належать до групи, яка зазнавала дискримінації або була предметом упередженого ставлення протягом кількох поколінь [6].

У зв'язку з цим важливо також зосередитись безпосередньо на навчально-виховному процесі серед працівників поліції у контексті проблем ксенофобії. Важливою є оптимізація практики звернень, з одного боку, шляхом активної просвітницької діяльності серед громадськості, спрямованої на формування толерантного світогляду, а, з іншого, удосконаленням моделі повідомлень про злочини (наприклад, шляхом активізації інституту перенаправлення жертв, створення лінії довіри та центрів психологічної допомоги постраждалим тощо).

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що з огляду на стійку тенденцію до збільшення проявів ксенофобії та злочинів на її ґрунті, а також на зазначені їх причини нині можна говорити про пасивність та неналежне реагування державних інститутів на проблему нетерпимості. Це залишається головним джерелом небезпеки в умовах зростаючої багатоманітності як для України, так і для світової спільноти загалом.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості. Навчально-практичний посібник / Колектив авторів. Київ, 2012. 167 с.
3. Методичні рекомендації з протидії проявам нетерпимості (ксенофобії) для прокурорів та слідчих прокуратури, представників силових структур, неурядових організацій / за заг. ред. Ю.А. Тищенко. Укр. незалеж. центр поліп. дослідж., Інформ.-дослідн. центр «Інтеграція та розвиток». К.; Сімферополь: Агентство «Україна», 2011. 48 с.
4. Ратинов А.Р., Кроз М.В., Ратинова Н.А. Ответственность за разжигание вражды и ненависти. Психолого-правовая характеристика. М.: Юрлитинформ, 2005. 256 с.
5. Расизм і ксенофобія в Україні: реальність та вигадки / Харківська правозахисна група. Харків: Права людини, 2009. 192 с.
6. Злочини на ґрунті ненависті: попередження та реагування. URL: www.osce.org/uk/node/180336?download.